

דתישבו

בס"ד

פרשת תולדות, תשע"ז, מספר 1197

"הלא אח עשו ליעקב" או "ואת עשו שנאתי" על היחס לאומות העולם לאור הפרשה וההפטרה

אריה ארזי

אין להם מקום בעולם, רק בשביל לשרת את עם ישראל... בימות המשיח היהודים יזכו לחיי נצח, והגויים – לאריכות ימים כדי שיעבדו אצל היהודים.²

לעומת גישה זו, ישנן גישות אחרות הרואות את אומות העולם באור חיובי יותר. אחד המקורות המעניינים לגישה חיובית כלפי אומות העולם מצוי בהפטרה של פרשתנו. אחרון הנביאים, מלאכי, מביא בנבואתו את דבר ה' היוצא חוצץ נגד עם ישראל המקריבים לו קרבנות פגומים, ומתייחס לגויים בזו הלשון:

כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים, ובכל מקום מקטר מגש לשמי ומנחה טהורה, כי גדול שמי בגוים, אמר ה' צב-אות. ... כי מלך גדול אני, אמר ה' צב-אות, ושמי נורא בגוים (א:יא,ד).

הסבר יפה לדברים אלה נמצא בפירוש המלבי"ם על מלאכי:

הגם שכל האומות עובדים עבודת כוכבים בכל זאת גדול שמי בגוים, שכולם יודעים שיש סיבה ראשונה עליון על כולם וקרי ליה אלהא דאלוה (=וקוראים לו א-לוהי הא-לוהים). רק שאומרים שאין כבודו להשגיח בשפלים ושמוסר הנהגת העולם השפל למשרתיו כמלך שמוסר ההנהגה לשריו ועבדיו ורוצה שיחלקו להם כבוד, באשר הם הנגשים אל המלך והם האמצעים בינו ובין העם, וכבודם הוא כבוד המלך. וכן כל מה שמקטירים לכוכבים ומזלות הוא מצד מה שאומרים שהם קרובים אל

פרשתנו עוסקת בקונפליקט בין יעקב-ישראל ועשיו-אדום. בהתאם לגישה הרואה בספר בראשית אב טיפוס (פרוטוטיפ) לכל המשך ההיסטוריה, יש שירצו לראות בפרשה זו דגם מנחה למערכת היחסים בין עם ישראל לאומות העולם; דגם של קונפליקט ומאבק נצחי. מנגד, ההפטרה של הפרשה הזו (מלאכי א') מציגה מודל מורכב הרבה יותר. שוררת בו אמנם מציאות של "וְאֵהָב אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו שְׂנֵאתִי" (א:ב-ג), אבל ישנה גם אפשרות אחרת, ולפיה הקב"ה כועס חלילה על עם ישראל: "אם אב אני איה כבודי ואם אדוני אני איה מוראי" (שם ו), בד בבד עם הפגנת יחס חיובי לאומות העולם: "כי גדול שמי בגוים, אמר ה' צב-אות. ... כי מלך גדול אני, אמר ה' צב-אות, ושמי נורא בגוים" (שם יד). מאחר שאנו מצווים ללכת בדרכיו של הקב"ה, הרי יחסו של עם ישראל אל בני לאומים אחרים מושפע מהדרך שבה אנו תופסים את יחסו של הקב"ה לגויים. עניינו של מאמר זה להציג כמה מן הגישות העוסקות ביחס הזה.

הגישה הקלאסית במקורותינו טוענת כי עם ישראל הוא החשוב, בעוד שהגויים אינם נחשבים. מקורות רבים לכך, החל מימי חז"ל האומרים כך על גר צדק:

טבל ועלה אומרין לו דברים טובים דברים של ניחומים, במי נדבקות, אשריך, במי שאמר והיה העולם ברוך הוא, שלא נברא העולם אלא בשביל ישראל, ולא נקראו בנים למקום אלא ישראל, ואין חביבין לפני המקום אלא ישראל.¹

גישה זו המשיכה עד לדורנו כאשר הרב עובדיה יוסף זצ"ל צוטט בשנת תשע"א (2010), כמי שאמר בשיעורו, בהתייחסו לגויים:

* אריה ארזי, סמנכ"ל באוניברסיטת בר-אילן ומרצה בנושאי ניהול ומנהיגות. המאמר נכתב לעילוי נשמת אמי מורתי, אוד מוצל מאש, רות בת אברהם וגיטל לבית דינסטאג ואבי מורי שאול הכהן בן יהודה ולאח ז"ל.
1 מסכתות קטנות, מסכת גרים פרק א.

² נדלה מ: <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=752408>.

עם זאת יש לציין כי הדברים צוטטו משיעור בעל פה בפני קהל, ולא מספרי ההלכה של הרב.

בקרסחנה שבקולומביה כדי להצטייד באספקת מזון, כולל טבק ופקעות תפוחי אדמה. הוא הביא את תפוח האדמה לאירופה ובכך מנע רעב. (3) גוטנברג שהמציא את הדפוס באמצע המאה ה-15. (4) ההומניסט הגרמני יוהנס רויכלין אשר במאה ה-16 פרסם בגרמניה כתב הגנה לתלמוד, כשהמומר פפרקורן והדומיניקנים רצו לשורפו.

המקור השלישי מופיע בדברי הרב קוק:⁷

אוצר סגולת עולמים בישראל הוא גנוז. אבל כדי לאחד במובן כללי גם כן את העולם עם, מוכרחים צדדי כשרונות מיוחדים להיות חסרים בישראל, כדי שיושלמו ע"י העולם, וכל נדיבי עמים. ובזה יש מקום לקבלה שישראל מקבל מהעולם.

דהיינו, יש דברים מסוימים שמלכתחילה נקבע חסרונם בישראל על מנת שיושלמו על ידי אומות העולם. החידוש בדבריו על פני המקורות הקודמים הוא, שתפקידם של אומות העולם הוא מלכתחילה ולא בדיעבד: עם ישראל מצוי מלכתחילה בפוזיציה חסרה שמחייבת אותו להתמלא מאומות העולם.

המקור הרביעי נמצא בדבריו של הרב יחזקאל אפשטיין⁸ בספרו "אמונת היהדות":⁹

האדם (לאו דווקא היהודי, א"א), בהיותו עשוי בצלם אלוקים, הוא כאמור בעל סגולות ייחודיות שהן אלוקיות – שכל, חופש, כושר יצירה וטוב מוסרי – וסגולות אלה לא הוענקו לו לשווא אלא על מנת לאפשר לו לקחת חלק במעשי ה'. לפיכך מעריכה היהדות את היחס שבין האדם לאלוקים כיחס של שותפות, בו נעשה האדם שותף לאלוקים בהגשמת תכליתו.

הרב יחזקאל אפשטיין צועד צעד נוסף לעומת המקורות הקודמים כאשר הוא שותל את מעלתם של הגויים ברובד של הפוטנציאל, גם אם לא מומש ולא הגיע לידי מעשה בפועל. עצם הסגולה שמצויה באדם, באשר הוא אדם, מכוננת אותו כשותף בהגשמת התכלית האלוקית.

ולבסוף, המקור האחרון, ואולי מרחיק הלכת ביותר, מצוי בדברי הנצי"ב מוולוז'ין,¹⁰

הסיבה הראשונה ומקבלים השפע מאתו.³

לפי פירוש המלבי"ם, הגויים העובדים "אלוהות", שאנו מכנים אותה "עבודה זרה", מכירים למעשה בקב"ה שנתפס על ידם כ"אלהא דאלוה". על כך הקב"ה משבח אותם ויש לו נחת מהם. מכאן שחשיבותם של הגויים מצויה גם במעלתם הרוחנית, עד כי לעיתים עבודתם הרוחנית יוצרת נחת רוח אצל הקב"ה יותר מאשר עבודתם של ישראל.

לאור הכיוון שמציירת לנו ההפטרה, נעניין כעת במקורות נוספים שמהם ניתן לעמוד על יחס יהודי מכבד וחיובי כלפי אומות העולם:

המקור הראשון מופיע בדבריו של משה לעם ישראל בפרשת "ואתחנן", וממנו ניתן לעמוד על תפקיד חיוני שמיוחס לגויים (דב' ד:ה-1):

יֵאָה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוִּי ה' אֱ-לֹהֵי לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקִרְבְּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ. וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם כִּי הוּא חֻקְמַתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הַעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם חֻקִּים וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה.

מפסוקים אלה משתמע שאומות העולם משמשים מעין שופטים או עדים המתבוננים במעשיו של עם ישראל, ומתפעלים מחכמתם ומבינתם של ישראל.

המקור השני הוא בדברי בעל ה"תפארת ישראל", הרב ישראל ליפשיץ,⁴ בהתייחסו לדברי ר' עקיבא המופיעים במשנה: "חביב אדם שנברא בצלם".⁵ דברי ר' עקיבא נסובים על הפסוק "בְּצֶלֶם אֱ-לֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם",⁶ אך הרב ליפשיץ טוען כי גם ההיגיון מחייב לקבל את הדעה שכל בני האדם נבראו בצלם א-לוהים, ויש לכבדם. לדבריו, עצם העובדה שיש גויים שתרמו תרומה משמעותית לעולם, ובתוך כך גם לעם ישראל, מכתובה הבנה מוסרית שלפיה לא יעלה על הדעת שהקב"ה לא ישלם את שכרם, אף אם אין בהם יראת שמים. הוא מציין כמה דוגמאות לתרומתם של גויים: (1) הרופא אדוארד ג'נר (Edward Jenner), רופא כפרי בריטי, הנחשב לרופא הראשון שגילה את החיסונים, כשהמציא בשנת 1796 את החיסון נגד אבעבועות שחורות. (2) סר פרנסיס דרייק שבשנת 1586, אחרי שנלחם בספרדים באיים הקריביים, עזר

⁷ אורות, אורות ישראל ה, ב.

⁸ רב וחוקר אורתודוכסי (1894-1962), שעמד בראש ביהמ"ד לרבנים בלונדון (Jew's College) וחיבר ספרים חשובים בנושא יהדות.

⁹ אמונת היהדות עמ' 118. תורגם לעברית ויצא לאור ע"י מוסד הרב קוק, תשכ"א.

¹⁰ בפירושו העמק דבר, בהקדמה לספר בראשית.

³ המלבי"ם מתבסס על הבבלי מנחות קי ע"א.
⁴ הרב ישראל ליפשיץ (1782-1861) מגדולי חכמי אשכנז ומחבר פירוש "תפארת ישראל" על המשנה.

⁵ משנה אבות ג, יד.

⁶ בראשית ט:1.

ללוט, יצחק לאבימלך מלך גרר ומרעיו, ויעקב ללבן). דבריו מייצגים עמדה קיצונית בהיותם מציבים רף של דאגה כלפי אומות העולם, שאינה מבוססת על מעלה חיובית כלשהי שהעמים ניחנו בה. להפך, גם כאשר אומות העולם היו בשפל מוסרי, יחסם של אבותינו כלפיהם היה בבחינת דאגה שאיננה תלויה בדבר.

ונסיים בציפייה למימוש חזון ישעיהו (ב-ב-ג):

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהוָה הַר בְּיַם הַיָּם
וְהָיָה בְּרֵאשֵׁי הַהָרִים וְנָשָׂא מְגֻבְעוֹת וְנָהָרוּ
אֱלֹהֵי כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ
לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בַּיִת אֱלֹהֵי
יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַרְחֻתָיו, כִּי
מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַם.

המסביר את כינויו של ספר בראשית כ"ספר הישר":

וזה היה שבח האבות, שמלבד שהיו צדיקים וחסידיים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו "ישרים", היינו: שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים; מכל מקום היו עמם באהבה, וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריה. כמו שאנו רואים כמה השתטח אברהם אבינו להתפלל על סדום, אף-על-גב שהיה שונא אותם ואת מלכם תכלית שנאה עבור רשעתם, כמבואר במאמרו למלך סדום. מכל מקום חפץ בקיומם.

בהמשך דבריו הנצי"ב משבח את יחסם של כל אחד מאבותינו לגויים שאינם ראויים (אברהם

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www.biu.ac.il/1H/Parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

 הדף השבועי - אוניברסיטת בר-אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף